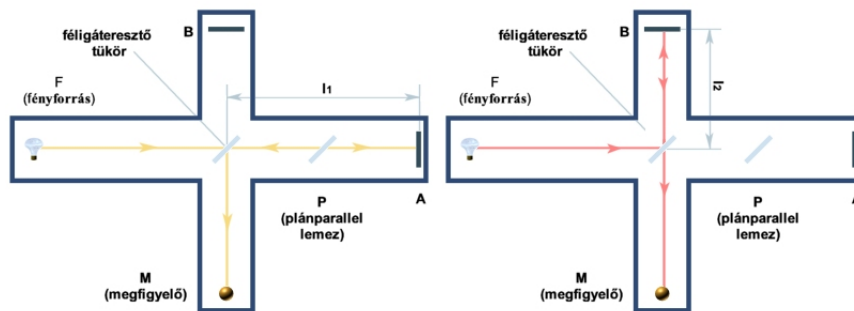

Olimpiai előkészítő szakkör

(Budapest, 2024. szeptember 30.)

Régi feladatok

- R.5. Vízpisztolyozó koboldok.** A gonosz koboldok a vízszintes talaj felszínéről vízpisztollyal lövik a pillangókat. A vízpisztolyból v sebességgel lövell ki a vízszög. Hol vannak biztonságban a pillangók?
- R.6. Michelson-interferométer éterben.** A XIX. században a fizikusok nagy része úgy képzelte, hogy a világmindenséget egy érzékelhetetlen, abszolút nyugalomban levő szubsztancia, a „világéter” tölti ki, és a fény a világéterhez képest halad bármilyen irányban állandó c sebességgel. Albert Abraham Michelson először 1881-ben, majd Edward W. Moorley-val együtt 1887-ben tett (eredménytelen) kísérletet a világéter kimutatására. A kísérletben az erre a célra kifejlesztett Michelson-interferométerrel szerették volna kimutatni a Föld mozgását az éterhez képest.

A Michelson-interferométerben interferáló két fényút.

A Michelson-interferométerben a fény egy nyalábosztóra (féligáteresztő tükörre) vetül, ami az interferométer két egymásra merőleges karjába küldi a fényt. A karok végén egy-egy tükör van (A és B), innen a fény visszaverődik, a nyalábosztón keresztül újra egyesül a két nyaláb, és interferenciaképet hoz létre. Az interferenciakép függ attól, hogy milyen irányban és mekkora sebességgel mozog az interferométer az éterhez képest.

Legyen az interferométer két karjának hossza l_1 és l_2 ! Határozzuk meg a két fényút közötti útkülönbséget, ha az interferométer az éterhez képest v sebességgel mozog $a)$ az l_1 kar irányában; $b)$ az l_2 kar irányában!

Látható, hogy a két útkülönbség eltér, tehát ha a Föld (és vele együtt az interferométer) mozogna az éterhez képest, akkor az interferométer elforgatásakor az interferenciakép megváltozna. A kísérlet során azonban az interferenciakép nem változott meg, ezzel megcáfolva az éter-hipotézist.

Új feladatok

- 1. Üldözés.** Egyenes tengerparton a partra merőlegesen indul el, és állandó v sebességgel halad a csempészek hajója. A parti őrség naszádjá kezdetben d távolságra van a csempészektól, és ugyanakkor indul el a parttól, mint azok. Az őrszád állandó nagyságú sebességgel mindig a csempészek felé halad, és a parttól éppen d távolságra éri utol a bűnözőket.
Hányszor nagyobb a parti őrség naszádjának sebessége, mint a csempészeké?
- 2. Kutyakaland.** Egy kutya gazdája a partra merőlegesen $d = 5$ méterre bedob egy labdát a folyóba. Amikor a labda a vízbe pottyan, a kutya a vízbe veti magát, elúszik a labdáig, majd azzal visszatér a partra álló gazdihoz. A víz sebessége mindenhol $c = 0,3 \frac{\text{m}}{\text{s}}$, a kutya a vízhez képest $v = 0,5 \frac{\text{m}}{\text{s}}$ sebességgel tud úszni.

- (a) Mennyi idő alatt ér vissza a kutya a gazdájához, ha úgy úszik, hogy a vízhez viszonyított sebessége a labda eléréséig állandóan a labda felé, utána pedig a gazdája felé mutat?
- (b) A kutya rövidebb idő alatt is vissza tudja hozni a labdát a gazdájához, ha sebességének irányát nem ösztönösen, hanem „megfontoltabban” választja meg. Mennyi ideig tartózkodik a vízben a kutya, és milyen pályán mozog a gazdája szerint, ha a „legügyesebb” (vagyis a leggyorsabb) stratégiát választja?

3. Doppler-effektus. Egy hullámforrás f_0 frekvenciájú jelet bocsát ki, amit egy detektor észlel. Közismert, hogy ha a hullámforrás és/vagy a detektor mozog, akkor az észlelt jel f frekvenciája általában eltér a kibocsátott frekvenciától; ezt a jelenséget *Doppler-effektusnak* nevezzük.

Alapvetően két esetet különböztethetünk meg; az egyik esetben a hullám valamilyen közegben terjed (például hanghullám), míg a másik esetben elektromágneses hullámról van szó, melynek terjedéséhez nincs szükség közegre. Mindkét esetben fellép a Doppler-jelenség, de más matematikai formulák írják le a frekvencia-eltolódást. Az első esetben a forrásnak és a detektornak a hullámot vivő közeghez képesti sebessége számít, és a klasszikus kinematika egyenleteit használhatjuk a jelenség leírására. Elektromágneses hullámok esetén nincs hordozó közeg, csak a forrás és a detektor relatív sebessége jelenik meg a leírásban, és a relativisztikus kinematika egyenleteit kell használni. Mi ebben a feladatban az első esettel foglalkozunk.

Tegyük föl, hogy egy közegben valamely hullám c sebességgel izotróp módon terjed, és egy (a közeghez képest) v_f sebességgel haladó forrás f_0 frekvenciájú jelet bocsát ki, amit (ugyancsak a közeghez képest) v_d sebességgel haladó detektor f frekvenciájúnak észlel. Tegyük föl továbbá, hogy a forrás és a detektor mindvégig ugyanazon egyenes mentén mozognak!

Ábrázoljuk az idő függvényében a forrás, a detektor és a hullámfrontok pozícióját! Határozzuk meg a f észlelt frekvenciát a kibocsátott f_0 frekvencia valamint a v_f , v_d sebességek függvényében! Diskutáljuk a kapott eredményt!

4. Hajítási parabola. Homogén nehézségi erőterben, elhanyagolható közegellenállás mellett adott pontból v_0 kezdősebességgel elhajított tárgy parabolapályán mozog.

- (a) Határozzuk meg a parabola fókuszának távolságát a hajítás kezdőpontjától!
- (b) Milyen hajítási szög mellett van a fókuszpont azonos magasságban a hajítás kezdőpontjával?
- (c) Hol helyezkedik el a parabola vezéregyenese?

5. Aranyásók. Alaszkai aranyásók népes csoportja egy széles folyóhoz érkezik, ami u sebességgel egyenletesen folyik. A tulsó parton, éppen szemben, egy hatalmas aranyrögöt pillantanak meg. Amelyikük először ér oda, az kapja meg a bányaművelés jogát. Milyen útvonalat válasszon Joe, ha ugyanakkora v sebességgel tud evezni a vízen, mint gyalogolni a szárazföldön? Diskutáljuk az eredményt a $\lambda = v/u$ arány lehetséges értékei szerint!